

Quzların ölkəsi deməkdir. Heç şübhəsiz Assuriya mətnlərində adı keçən və Azərbaycanda yerləşən bu Quzan ölkəsi quz-oğuz tayfaları xəzərlə əlaqədardır.

Bir çox mənbələrdə Türk, islam və Yaxın Şərq xalqlarının dini inanclarında Xızır, Xıdır və Hıdır adlı müqəddəs şəxs haqqında bəhs olunur və çox zaman o peyğəmbər adlanır. Qurani Kərimdə adı çəkil-məyərək Musa peyğəmbərə

**Ələsgər
Siyablı**

(əvvəli ötən sayımızda)

Quzların yabqusu Kadir Kazar Türk xaqanlığının banisi Bumin xaqan 552-ci ildə öldükdən sonra barsillərin başbuğu Bedi Barsilla bərabər üsyan qaldırmış və qarşıdurmada öldürülmüşdü. Kitabədən də məlum olur ki, Kadir Kazar və Bedi Barsil qardaşdılar və hər ikisi də oğuzlara mənsubdurlar. Bu qarşıdurmadan və oğuzların başbuğunun ölümündən sonra Türk Elində 20 il davam edən iç savaş başlamış və Böyük Türk xaqanlığının özəyini təşkil edən türkün-oğuz hakimiyyət ikiliyinə son qoyulmuşdur. Kadir Kazardan sonra onun varisləri Kazar adını sülalə adı kimi qəbul edərək digər türk boyları Aşinalar, Səlcuqlar, Qaraxanilər kimi öz boy birliyinə və sonradan dövlətlərini Kazar və ya Xəzər adı ilə adlandırmışlar. Kazar adındakı Kadir sözü türkcə olub mənası güclü, qüvvətli, sərt anlamındadır və qədim türklər Kadir xanadıyla xaqanların ən güclüsünü, ən sərtini, Xaqaniyə ulusunun xaqanlarını adlandırırdılar. (Mahmud Kaşğari, C I, 2006, Səh. 369)

Fikrimizə görə Kazar adı daha qədim köklərə malik olub Kassilərin Quzer tanrı adına bağlı bir eponimdir.

Bedi Barsilin adındakı Bedi sözü türkcə Bedü sözünün dəyişik fonetik formasıdır və mənası böyük və böyümüş deməkdir. Mahmud Kaşğarinin atası da Barsadını daşıyan bu Barsqan şəhərindəndir.

Barsil adını Turana və Əfrasiyaba bağlayan bir fakt Barsqan/Barsxan adıdır. Mahmud Kaşğari Barsqanın Əfrasiyabın oğlu olduğunu və onun adı ilə Barsqan şəhərinin mövcud olduğunu yazır. Barsqan adı Bars xan adının fonetik variantıdır və barsil boyunun adı ilə əlaqədardır. Barsil boyu, görünür, Əfrasiyabın oğlunun adını eponim olaraq qəbul etmişdir.

Müasir tarixşünaslıqda xəzər türklərinin vətəni məsələsi dəqiq müəyyən olunmamışdır.

Xəzərlərin ilkin məskunlaşdıqları ərazi kimi qəbul edilən və Qafqazın şimalından başlayaraq Xəzər dənizi və Azov dənizi arasındakı əhatə edən bölgəyə nə zaman gəldiklərinin dəqiq tarixi məlum deyil. Onlar haqqında ilkin məlumat verən gürcü və bizans qaynaqları onların bu re-

gionda miladdan öncə və miladın ilk illərində bu bölgədə məskun olduqlarını xəbər verirlər. Xəzərlər Avrasiyada mövcud olan Böyük Turan dövlətinin dağılmasından sonra onun öz mövcudluğunu qoruyub saxlayan bir parçası idi.

Yuxarıda izah etdiyimiz kimi Xəzər adının kökünün Quzer eponim və etnoniminin təşkil etdiyini və quzərlərin ilkin vətəninə Mesopotamiyanın şimalı və Zaqros dağlarının şimalını və şərqini, həmçinin Urmiyə gölünün ətrafını əhatə edən Güney Azərbaycan ərazisidir. Fikrimizə görə Xəzər/Quzer etnoniminin kökünü Quzer eponimi təşkil edir. Kassil dilində Quzartanrı adıdır, bu adla Quzar Buqaş, Quzar ilu kimi tanrı adları yaranmışdır. Quzer teonimi Quz xalqının etnoniminə çevrilmişdir.

Quzan adı ilə Azərbaycanda çoxsaylı toponimlər mövcuddur. Quzan adının anlamı

elm öyrədən müdrik müəllim-dən bəhs edilir. Araşdırıcılar həmin şəxsin Xızır olduğu fikrini irəli sürürlər. Çox zaman Xızırı Nuh peyğəmbərlə əlaqələndirilir və Xızır adını onun təxəllüsü hesab edərək onun müsəlmanlaşmış şəcərəsini Talya ibni Məlkən ibni Abir ibni Ərfəşəd ibni Sam ibni Nuh kimi qeyd edirlər. Xızır adı Xızır Nəbi və Xızır İlyas olaraq daha geniş yayılmışdır.

Xızır peyğəmbərin Sava-lan dağında qeyb olması haqqında əfsanə mövcuddur.

Dini rəvayətlərdə Xızır və ya Quzarın yəhudilərin Musa peyğəmbər ilə eyniləşdirilməsi, Quti tayfalarının Assuriya

krallarının Fələstinə sürgün olunması və 11 yəhudi/sami tayfasının ordan sürgün olunaraq Qutilərin ölkəsi Quzanda eyni adı daşıyan çayın sahilində yerləşdirilməsi hadisəsi ilə əlaqədardır.

Yəhudilər Qutiləri Quzer-/Khuzar adlandırırdılar. Onlar doğru olaraq köklərini Qut-/Quz tayfalarının təşkil etdiyi Xəzərləri də Khuzer adlandırırdılar.

Quzar Kas/kusların ən önəmli tanrısı idi və onun adı digər tanrı adlarına əlavə olunaraq Quzer Buqaş, Quzar İlu şəklində ifadə olunurdu. Xızır peyğəmbərin adı da Kassilərin Quzar tanrısının fonetik şəklidir.

sında baş verən qarşıdurmalar və əlaqələndirilməsi ilə əlaqələndirilməsi hadisəsi ilə əlaqədardır. Yəhudilər Qutiləri Quzer-/Khuzar adlandırırdılar. Onlar doğru olaraq köklərini Qut-/Quz tayfalarının təşkil etdiyi Xəzərləri də Khuzer adlandırırdılar.

Xəzər etnosunun ağ xəzərlər və qara xəzərlər olmaqla iki etnik qrupun birliyi olduğu haqqında fikir irəli sürülmüşdür. Əslində isə bu bölgə etnik xarakter deyil sosial xarakter daşıyır ona görə ki, türk etnoslarının bir çoxu, o cümlədən hunlar, qırğızlar, tatarlar və başqaları da eyni şəkildə ağ və qaraadlanan bölgüyə məruz qalmışlar.

Xəzər dövlətinin əsas etnik kökünü quzlar və barsillər

və sabar/savirlər təşkil edirdilər. Böyük Turan dövlətinin mövcudluğu dövründə barsillər və quz/oğuzlar dövlətin əsas hakimiyyət qollarını təşkil edərək Sibirin cənubundan Qafqazın şimalındakı ərazilər də daxil olmaqla boy ittifaqı şəklində öz dövlət təşəkkülünü qoruyub saxlamışdılar. Barsillər dövlətin qərb qolunu təşkil edirdi və onların hakim olduqları ərazi tarixi mənbələrdə Barsiliya dövləti adı ilə məlumdur.

Türklərdə ekzoqamiya ciddi törə ənənsi idi və hər bir boy yalnız dış boyla evləne bilərdilər. Türklərdə hökmdar tayfanın rəhbərləri adətən əyan tayfalardan biri ilə bacanaq-kürqən ittifaqı quraraq yalnız ondan qız alıb evləndirilirdi. Beləliklə, onlar dövləti həmin əsilzadə bacanaq tayfası ilə birlikdə idarə edirdilər. Barsillər və quzərlər xaqanlığda hakimiyyətin iki əsas qolunu təşkil edirdilər. Türklərin yaratdıqları bir çox tayfa birliyi dövlətlərində olduğu kimi Xəzər xaqanlığında da hakimiyyətin özəyini təşkil edən xəzərlər və barsillər arasında bacanaq/kürqən münasibəti mövcud idi və Xaqan yalnız barsillərdən qız alıb evlənməli idi. Barsillər isə Xəzər xaqanlığının hakimiyyət sülaləsini təşkil edən Quzerlər üçün kürqən/bacanaq boyu idilər. Pritsak buna uyğun olaraq tarixdən nümunə gətirib qeyd edirdi ki, Şərqi Göy Türk xaqanı Doqquz Quzuz boyundan qız alırdı, Qərbi Göy Türk xaqanı On Oklardan qız alırdı, Karluklar Üç Oklardan qız alırdı, On Uyğurlar Doqquz Quzuzlardan evləndirilirdi. Beləliklə, bacanaq-kürqən tayfaların başçıları bu evlilik ittifaqı ilə öz hakimiyyətlərini qoruyub saxlayır və dövlətin federativ idarəçiliyində iştirak edirdilər. (Peter Golden, 1980, Səh. 40)

(ardı gələn sayımızda)